

Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés

Lényeges téma, nagy ívű, izgalmas feldolgozását nyújtja Földes György múlt év végén megjelent félezer oldalas monográfiája.

A munka fő értékét – a rengeteg új forrás feltárásán, a bilaterális téma széles horizonton történő tárgyalásán túl – a szerző valóban történeti alapállása adja: képes (nem egy alkalommal bátor) volt a tárgyalt időszakot a maga valóságában bemutatni. A történetész könnyű, túl könnyű helyzetben van – mondják gyakran –, hiszen tudja azt, amit cselekvő, szenvedő, küszködő hősei még nem ismertek, mert nem láthattak bele ellenfeleik kártyáiba, nem tudhatták, hogy hová futnak ki a dolgok, mi lesz a végeredmény. Az a világ, amelyet Földes sokszor oly plasztikusan, atmoszférateremtő erővel felidéz, elbukott, a főszereplőnek nemrégiben még a sírját is meggyalázták, míg nem kevesen mások soha nem létezett pozitív tulajdonságokkal ruházzák fel. Tehát nem kis teljesítmény erről a témáról kétkedő korunkban rankei értelembe írni. A könyvben több ízben lehet olyan fordulatokkal találkozni, hogy *a korabeli szemlélet szerint* stb. Tehát a szerző képes egyszerre felidézni és szükséges módon elhátárolódni. A hatalmas ismerethalmazt Földes nagy szorgalommal, jeles szintetizáló képessége birtokában élvezetes olvasmánnyá formálta, megajándékozva a szakmát és a téma iránt érdeklődő művelt közönséget a továbblépés, továbbgondolás lehetőségével.

A könyv tartalma megfelel címének: nem csupán a korabeli magyar politika egyetlen – román – relációját tárgyalja, annak alapján arra keres választ, hogy mennyire hitelesen, érdemlegesen képviselte a kádári rendszer a nemzeti érdekeket.

Sok-sok sikeres megoldása közül néhányat említve: igen jól érzékelteti a romániai magyar nemzetiség sorsának majdhogynem reménytelenségét. 1975-ben járva írja: „Mindkét fél a maga dalát játszotta, a maga hangszerén, a maga hangnemében” (201.) S ha nem itt, de nem sokkal korábban ehhez a diszharmonióhoz hozzáteszi, hogy a tét a romániai magyarság sorsa. A magyar apparátus papírgyártása kapcsán kérdi: „De belegondoltak-e abba, hogy amiben reménykedtek, vajon az a belátható, vagy inkább a semmibe vesző jövő? S ha igen, akkor feltették-e a kérdést: mi lesz addig a határon túl élő magyarsággal? Elég lesz-e arra a magyar külpolitika általuk felvázolt eszköztára, hogy a romániai magyar kisebbséget legalább a túlélésben segíteni tudja?” (198.)

Igen plasztikus és reális elemzését nyújtja a román külpolitika hetvenes évek derekára bekövetkezett megtorpanásának. „... az elért eredményekre már csak akkor lehetett volna 'rápakolni', ha Románia változtatni akar nemzetközi státusán, szövetségi kapcsolatrendszerén, és/vagy határain belül komoly reformokba fog. Az előbbi az ezzel járó veszélyek és kockázatok miatt nem vállalta az ország vezetése, az utóbbi pedig fel sem merült mint komoly lehetőség. Így aztán a román politika a folyamatosan demonstrált függetlenség és szuverenitás ellenére jól kitapintható korlátok között mozgott. Így az a külpolitika, amely 1964 után több mint tíz évig jelentős tekintélynövekedést eredményezett és bizonyos gazdasági előnyöket is hozott az országnak, a hetvenes évek közepétől már veszített hasznosságából.” (203.)

Részletesen bemutatja a „lelkiző” magyar magatartást, s fő vonásaiban ábrázolja a nemzetépítésben öles léptekkel előre haladó román politikát. A tehetetlen magyar politi-

ka rengeteg időt elfecsérelt az olyan formulák kitalálásával, illetve megvalósításával, mint „tárgyalni, de nem legitimálni”, „sem nem ütközés, sem nem elfogadás” – miközben teljes mértékben ismerték a tétet: „a mi részünkről mutatott teljes érdektelenséget az emberek nem értik meg és helytelenítik” (117.), s közben a románok mentek előre.

Ha valakinek kétsége lett volna, a könyv egyértelműen bizonyítja, az MSZMP vezetői tisztában voltak a kérdés horderejével. Ahogy azt Gosztonyi János, a Népszabadság főszerkesztője a KB 1967. június 23-i ülésén a tőle jelentősen eltérő álláspontot valló (Kádár János bizalmasának számító) Erdélyi Károly felszólalására reflektálva mondta: nem tud „olyan pozíciót elfogadni, amely szerint tudomásul vesszük, hogy két nemzedék alatt meg lehet oldani a nemzetiségi kérdést úgy, hogy elrománosítsák a magyarokat”. (95.) Gosztonyi (sok vezetőtársával együtt) azt is tudta, s volt bátorsága két esztendővel később Kádár Jánosnak és Komócsin Zoltánnak megírni, hogy „a mi részünkről mutatott teljes érdektelenséget az emberek nem értik meg és helytelenítik”. (117.)

A nagy kérdés természetesen az, vajon kinek volt a magyar oldalon igaza: a „*tárgyalni, a problémákat szóvá tenni, vitatkozni, de nem összeveszni*” álláspontját valló szereplő Kádár Jánosnak, a vele azonos nézeten lévőknek, így az erdélyi Balogh Edgárnak („Ne löjünk arra a repülőgépre, amely tűszokat szállít” – 283.) vagy azoknak, akik a kemény fellépést tartották volna szerencsésnek. Tehát Illyés Gyulának, aki „elköteleződésre, vállalásra akarta készíteni az MSZMP-t nemzet és nemzetiség ügyében” (133.), az örökébe lépő Csoóri Sándornak, a velük hasonlóan gondolkodó Sebestyén Gézának, aki a Kádár Jánoshoz címzett 1974. szeptemberi levelében

így ír: Az erdélyi magyar társadalom végtelemül elkeseredett, mert úgy érzi „magukra hagytuk őket, odadobtuk egy kegyetlen, átgondolt és szisztematikus beolvasztás áldozatának. Hányszor mondták ezt szemembe erdélyi barátaim, kommunisták is, hozzáfűzve, hogy mi adjuk az igazi igazolást a román politikának. A mi hallgatásunk a védőfal számukra... a világ előtt”. (191.)

A válasz megfogalmazásához érdemi hozzájárulás annak megvizsgálása, vajon valóban nem lehetett segíteni a romániai magyarságon, vagy inkább arról van szó, hogy az objektív akadályok mellett mégis volt-e valamiféle mozgástér, amit a MSZMP vezetői döntően ideológiai okokból eredő tehetlenségük okán nem használtak ki.

A könyv anyaga alapján az utóbbi válasz valószínűsíthető.

A szerzővel együtt valljuk: „Az MSZMP határozottabb fellépése erősítette volna belső és külső legitimitását, nem okozott volna sokkal több rosszat annál, mint amennyit addig.” (271.) Eleve hamis volt az az állítás, hogy csak a tárgyalás vagy összeveszés alternatívája létezett. Miért is kellett volna a románokkal összeveszni, amikor szavakban egyetértés volt a lenini nemzetiségi politika normáját illetően. Adva volt a szívósan rugalmas számonkérés lehetősége. Igenis volt valami, szerényen bővülő mozgástér. Bizonyosan támaszkodni lehetett volna a hazai közvélemény jelentős részére. Ám az MSZMP „nem akarta bevonni, a játék szereplőjévé avatni a hazai közvéleményt”. (301.) Aztán ki lehetett volna használni az érezhetővé vált erdélyi ellenállás, a magyar emigráció aktivizálódása, a nyugati szellemi élet figyelme és a román politika egyre rosszabb megítélése nyújtotta mozgástér bővülését. A romániai német és szerb kisebbség okán adódott volna

együttműködési lehetőség a nyugatnémetekkel és a jugoszlávokkal.

Ám minden úton ott terpeszkedett a hamis tudat: olyasmit tesznek, ami nem marxista. A könyvben hányszor, de hányszor lehet találkozni azzal a kádári vagy kádárista megfogalmazással, hogy nekik milyen belpolitikai nehézséget okoz a nacionalista, magyarellenes román politika. Ebben a fel fogásban egy végtelenül leegyszerűsített nacionalizmuskép létezett, amely nem csupán mélyen hazafias érzéseket minősített hamisan, igaztalanul nacionalistának,¹ de azt sem mérlegelte, hogy igen nagy különbség van a támadó és a védekező magyar nacionalizmus között. A román bizonyosan támadó, a marxista szempontból szintén kifogásolható magyar nacionalizmus valójában védekező volt. Mindebből következően nem csupán a szocialista országok kedvezőtlen környezete, de jelentős mértékben ez a hamis tudat is akadályozta a román párt politikájának antimarxista voltára való rámutatást.

Azt a tényt, hogy Magyarország 1958-ban érdemi megjegyzés nélkül tűrte az egyetlen romániai magyar nyelvű egyetem önállóságának felszámolását, egy pontig kétségkívül magyarázza Romániának a Kádár-rendszer megszilárdításában vitt szerepe, ám azon túlmenően az a nemzeti érzéketlenség² is kitapintható, ami Kádár János messze több mint szerencsétlen marosvásárhelyi beszédé-

ben öltött testet. Hiszen mivel lehet akkor magyarázni, hogy 1967-ben, tehát egy sok szempontból már merőben más helyzetben a hivatalos Magyarország arra sem képes, hogy az autonómia felszámolásának magyarázatát kérje.

Ha igaz az, s minden bizonnyal nagyon igaz, amit Földes György megállapít, hogy 1970 körül „Kádár még mindig jobban félt a magyar nacionalizmustól, mint a romantól” (139.), holott – ismételjük – az előbbi védekező volt, a utóbbi támadó, ráadásul azt a nemzetet támadta, amelynek élére Kádár János került, akkor ott bizony az emberi tényezőnek igen nagy (negatív) szerep jutott.

S ha ilyen volt Kádár János, amit munkatársai nyilván nagyon jól tudtak, akkor máris pontosan megállapítható, hogy a zárt ajtók mögött tartott PB-üléseken elhangzott berzenkedések bizony nagyon csekély súlyúak. Lehetetlen fel nem figyelni arra, hogy amikor az egyik PB-tag radikális hangot üt meg, akkor majd mindig többsége van mások visszahúzódo magatartásának, hogy aztán a szerepek újból és újból felcserélődjenek: szóval annak veszélye nélkül könnyítettek a lelkükön, hogy maga a testület jutott volna radiális álláspontra. Mindennek következtében tizenöt esztendőnek kell elteltie, tizenöt asszimiláló esztendőnek, hogy egy PB elé kerülő *belső* anyagban a románokra illetve leírassék az 'erőszakos asszimiláció' kifejezés. (140.)

Tizenöt súlyos esztendőnek kell elteltie, hogy 1971-ben nyilvánosságnak szánt anyagban először forduljon elő, az MSZMP ki nyilvánítja, a Magyar Köztársaság érdekelt a határon túli magyarok ügyében. (146.)

A szerző nem csupán azt állapítja meg számos alkalommal, hogy a román vezetők szemei előtt állandóan ott lebegett a határok

¹ Ezzel a felfogással az MSZMP 1985-ös, XIII. kongresszusán (siker nélkül) Pozsgay Imre száll szembe.

² Kádár János számára létezett egy plebejus hazafiság, amelynek jegyében jobb, élhetőbb életet akart nyújtani az államhatárokon belüli magyarság számára, ám nagyon távol volt tőle a Szűcs Jenő által megfogalmazott nemzetfogalom, amely szerint a kisebbségbe került magyarság „egy történelmileg kialakult, töretlenül létező, világosan és pontosan meghatározható modern nemzet része”.

újrarajzolásának rémképe, ám azt is, hogy ezzel a magyar vezetők is tisztában voltak. Ez nyilvánvalóan manőverezési lehetőséget nyitott, amivel a fentebb körvonalazott szerény mozgásteret lehetett volna tágítani. Ám az a Kádár János, aki sok más vonatkozásban oly jelesen tudta szűk mozgásterét lépésről lépésre bővíteni, e téren lényegében semmit sem tett. Az 1988. augusztusi aradi találkozó kapcsán Földes György azt írja: „a magyar külpolitika még Kádár irányításával, jóváhagyásával megkezdte a korrekciót, és 1984-től kezdve, ha óvatosan is, de már nyilvánosan, 1987-től pedig egyre egyértelműbben fogalmazta meg véleményét és elvárásait a nemzetiségi kérdésben.” (424.) Ám az igazság akkor teljes, ha mindehhez a könyv más helyein korrekten elmondott tényeket hozzávesszük, melyeket – például – Rajnai Sándor bukaresti nagykövet 1981-ről készített éves jelentése így összegez: egy „nem egészséges társadalom képe alakul ki, amelynek ellensúlyozására minden eddigit meghaladó ... nacionalista propaganda folyik, s amely már-már a faji mítosz jelleget ölti, s amely szorosán ötvöződik a személyi kultusz minden eddigit meghaladó külsőségeivel”. (267.)

Közben, itthon a megkezdett korrekció jegyében az 1983-as ideológiai tanácskozáson Aczél György azt mondja: „nem szemléljük közömbösen, ha bárhol a nemzetiségek hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve, ha korlátozzák őket az anyanyelv használatában, az anyanyelvi oktatás biztosításában, ha nem tudják tartani a kapcsolatot más országbeli rokonaikkal, barátaikkal” (300.), ám a tényleges politikáról a következő lapon Földes György kénytelen megállapítani: „Az MSZMP ... nem látott esélyt arra, hogy a román pártra gyakorolt nyomás fokozásával eredményt érjen el.” (301.)

Tehát ha közömbösség kritikája nem is állja meg a helyét, ám a tehetetlenség vádjá alól nincs felmentés.

Kádár János és sok magyar kommunista vezető nem csupán hangoztatta, hanem mélyen meg is volt győződve arról, hogy a szocializmus megoldja a nemzetiségi problémákat. Aztán az saját magát sem tudta fenntartani, a nemzetiségi kérdést pedig nem tudta megoldani.

Az olvasó eltűnődik azon, hogy rendszer-váltásokon miként ível át ugyanaz a talpraesettség, illetve tehetetlenség. A románok talpraesetten cselekszenek 1944-ben, nem haboznak 1967 elején felvenni a diplomáciai kapcsolatokat az NSZK-val, miközben – amint Földes György elmondja – a magyarok is valami hasonlóban törték a fejüket, csak éppen nem cselekedtek. A románok nem haboznak kimaradni a hatnapos háború kapcsán foganatosított, az izraelieket elítélő lépésből, miközben hasonló magyar lépés – történelmi adottságaink okán – egészen bizonyosan még sokkal jobban kamatozott volna (mindenféle ézengés ellenére is), mint a román különutasság. S általában is, Nicolae Ceaușescu és csapata úgy játszik a magyarokkal, mint macska az egérrel. Földes György számos esetben írja, *akkor még nem lehetett látni, még nem lehetett látni*. Igen, igen, de tegyük hozzá: az akkor uralkodó budapesti hozzáállással. Ám bukaresti hozzáállással nagyon könnyen átláthatóak voltak a sokszor bizony kicsinyes ottani ügyeskedések.

Miért tudták a románok mindezt megtenni? A lényegét – bár élitélően – Pach Zsigmond Pál fogalmazta meg a *Népszabadság* 1973. március 2-i számában, amikor arról írt, hogy Romániában a nacionalizmus és a dogmatizmus talált egymásra. Pach mindezt

úgy adta elő, mintha a magyar álláspont lett volna a magasabbrendű, hiszen nem volt dogmatikus (valójában meglehetősen az volt), s nem volt nacionalista. Tegyük hozzá, nem csupán nem volt nacionalista, de igazából (Szűcs Jenő-i értelemben) nemzeti sem volt.

A téma megérdemli a félezer oldalas terjedelmet, ám annak kitöltésén nyilván lehet vitatkozni. Magunk részéről elhagytuk volna a rengeteg (főleg a kötet első felében olvasható) apró árnyalat bemutatását, már az első száz oldal után is biztosan látjuk, hogy a szerző képes a leheletnyi, dekányi súlyú részletek pontos számbavételére, ellenben többet olvastunk volna a Szovjetunió és csatlós szövetségei közötti viszony tényleges mibenlétéről, a román partner politikája okán (is) lényeges szovjet–kínai vita tartalmáról, a társadalmi, gazdasági folyamatokról, általában a nemzeti kérdés mélyebb összefüggéseiről. Többet lehetett, kellett volna írni a román rendszer jellemezőiről. Természetesen nem a ma még megismerhetetlen román forrásokat kérjük számon. A már meglévő óriási történeti, történet-szociológiai, politológiai, pszichológiai, tranzitológiai ismeretek birtokában lehetett, kellett volna mélyebben többet írni Ceaușescu uralmáról, amelynek lényegéről eddig is tudtuk, hogy egy „jól kezben tartott” (103.) országot eredményezett.

Kevés idézőjelbe tenni a proletár internacionalizmust, s azt írni, hogy „a Szovjetunió hűségért, lojalitásért és a ’proletár internaci-

onalizmus’ jegyében kész volt bizonyos áldozatokat hozni szövetségei érdekében”. (204–205.) A könyv közvetítette Szovjetunió-képből nagyon hiányzik annak következetes számbavétele, hogy mekkora szakadék tántorgott az elvek és a tényleges politika között. Nagyon ritka az olyan mondat, mint amit az 1971. nyári krími találkozó kapcsán talál az olvasó: a résztvevők a románok háta mögött ostorozzák a román politikát, „mert nélküli az osztályszempontot, vagyis nem fogadja el a szovjet hegemoniát”. (151.) Számos alkalommal a szerző – részletes kifejtés helyett – fontos dolgokra csupán egy-egy szóval utal. Például amikor 1967 januárjában Románia felveszi az NSZK-val a diplomáciai kapcsolatokat, akkor Földes György azt írja, ez arcucsapása volt „egy szentnek vélt dolognak, a szocialista országok egységének, a közös érdek elsőbbségéről szóló tételnek, az egyeztetett külpolitika eredményességében bizakodó közép-európai szocialista országoknak”. (Kiemelés – P. P.) (89.)

Az, hogy az ismertett munka nem csupán a fenti, hanem még igen sok – csupán terjedelmi okok folytán nem részletezhető – összefüggés felvetésére ösztönzi az olvasót, az is Földes György monográfiája értékét mutatja. (*Földes György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007. 562 p.*)

Pritz Pál
történész

Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története

Túl rövid, vagy túl hosszú? – ez volt az első kérdésem, amikor a Romsics Ignác által szerkesztett, szövegét tekintve 958 oldalas *Magyarország története*-t, az Akadémiai Kiadó

által kézikönyvnek nevezett kötetet a kezembe vettem. Lehetséges-e ilyen, viszonylag rövid terjedelemben elbeszélni és megértetni a magyarok útját az őstörténettől napjainkig? Magyar történetből ismerünk egészen rövid, néhány száz oldalra terjedő feldolgozásokat, a közönségnek volt és van dolga az ötkötetes